

12.10.10

חפירות ארכיאולוגיות בסוביבור

כתב: אמיר השכל

ערכה: נאוה רון

שבעה קילומטרים דרומית לעיירה וולדובה (Wlodawa) וכחמישה קילומטרים מהגבול של פולין ובלארוס כיום, נמצא האתר שבו הוקם מחנה ההשמדה סוביבור. הגרמנים דאגו לחסל את המחנה ולטשטש את הזוועות שבוצעו בו. כיום לא ניתן למצוא זכר, למעט פרטים בודדים, למחנה שפעל בין אפריל 1942 ואוקטובר 1943.

המחנה הוקם בסמוך למסילת הברזל חלם וולדובה. רכבות ממשיכות לחלוף לנוכח האתר השומם. לצידה של הרמפה, שם הורדו היהודים מהקרונות, הוקמה בשנות השישים רמפה חדשה, שנועדה לתת שרות לרכבות מסע, שמעמיסות גזעי עצים בדרכם למנסרות.

מסילת הרכבת המקורית

במרחק של כמאה מטר ניצב ועומד הבית של מפקדי סוביבור, פרנץ שטנגל ופרנץ רייכסלייטנר שהחליף אותו. כיום הבית צבוע בצבע ירוק ומשפחה פולנית מתגוררת בו. בסביבת הבית נבנו במהלך השנים האחרונות בתים נוספים.

בית המפקד

הבית, ששימש כתחנת הרכבת של סוביבור, הבית שמוכר מאחד מהצילומים הבודדים מאותה תקופה, כשברקע שלושה אנשי אס.אס, ניצב על תילו. השלט Sobibor הוסר.

התחנה – אז וכיום

במרכז המחנה ניצב שלד מתכת חלוד. היה זה בסיסו של מגדל התצפית המרכזי, שנישא לגובה של כ-30 מטרים. המגדל עצמו פורק בשנות ה-70.

מגדל התצפית אז ושלד המתכת כיום

בכניסה לאתר קיר ועליו הכתובת: סוביבור. על הקיר שישה לוחות, עליהם כיתוב בשפות שונות, שמתאר בצורה יבשה את שהתרחש במחנה: "באתר זה במהלך השנים 1942-1943 הפעילו הצוררים הנאצים מחנה השמדה בו נרצחו כ-250,000 יהודים ובערך 1000 פולנים. ב-14 באוקטובר 1943 במהלך התמרדות מזוינת של האסירים היהודים הוכנעו הצוררים הנאצים וכמה מאות אסירים ברחו אל החופש. בעקבות ההתמרדות מחנה ההשמדה הפסיק את פעולתו. ארץ אל תכסי דמי /איוב/

לוח הזיכרון

במרחק של מספר מטרים צריף קטן אדום ובו מוזיאון צנוע, שהוקם בשנת 1993. במוזיאון דגם של המחנה, צילומי סגל הפיקוד של המחנה, ולהבדיל - תמונות של ראשי המרד וניצולי המחנה. במוזיאון מספר מועט של מוצגים, שנמצאו באתר.

המוזיאון

במקום המשוער, שבו עמד מבני תאי הגז, נבנתה בשנת 1965 אנדרטת זיכרון, פסל של דמות הזועקת לשמים ולידה מלבן מאבני סלע, שמסמל אולי ארובה.

אנדרטת הזיכרון

במקום המשוער של "הצינור", או ה-Himmelfahrstrasse, כפי שהגרמנים כינו אותו, הוקמה שדרת זיכרון צנועה. בצידי השדרה חלוקי נחל ועליהם מקצת שמות הנרצחים במחנה.

שדרת הזיכרון

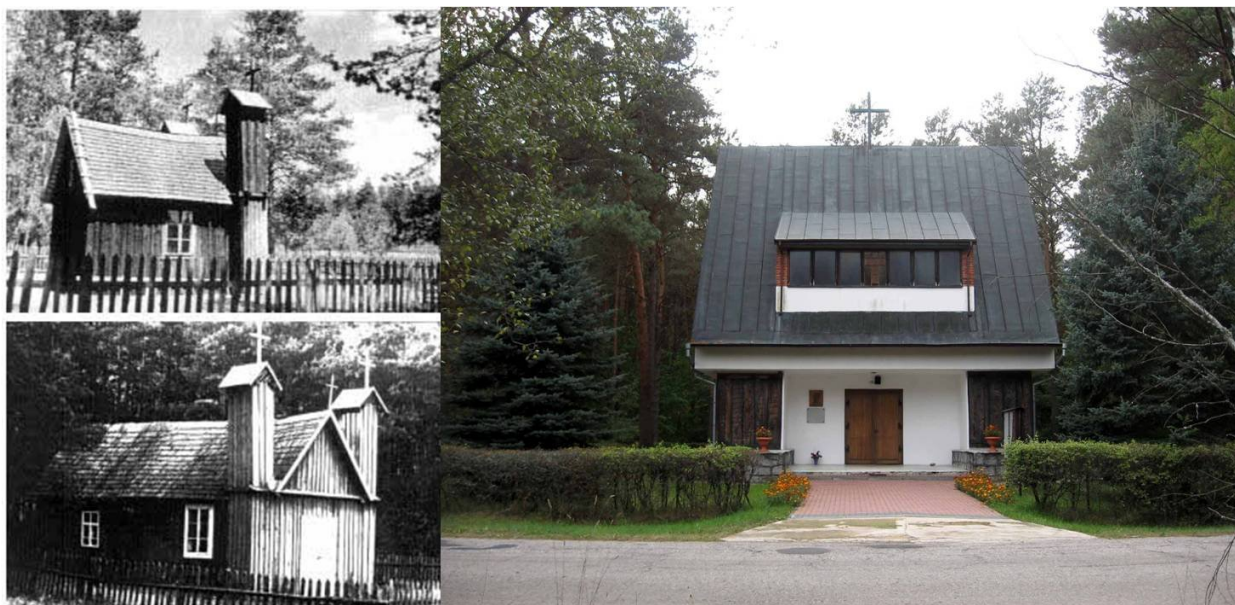
בחלק הצפוני של לאגר 3 כיפת אפר ומסביבה נמצאים שבעה בורות הקבורה ההמוניים, שם נטמן אפרם של הנספים¹. בשנת 2001 חפר הארכיאולוג הפולני אנדריי קולה (Andrzej Kola) באתר סוביבור. במהלך החפירות בוצעו מספר קידוחי ניסיון באזור הבורות. הקידוחים העלו שאריות של עצמות אדם ובעומק רב נמצא שומן אדם.

כיפת האפר

¹ מנהל המוזיאון, מארק באם, מעריך שבבורות נמצא כ-40% מאפר הנספים, השאר פוזר בנהר הבוג ובשטחים חקלאיים.

בחלק הצפון מזרחי, בשולי המחנה, נמצאת הכנסייה שהייתה בעבר מבנה עץ. כיום עומדת במקום כנסייה בנויה מאבן.

הכנסייה אז וכיום

רוב שטחו של האתר מכוסה בעצי דולב. עלים צהובים ואדומים מרמזים על בואו של החורף. חלק מהעצים היו "עדים" לזוועות, ואחרים ניטעו לאחר המלחמה. היום, 66 שנים לאחר פרוק המחנה, במקום בו נרצחו 250 אלף חפים מפשע, גדלות פטריות בין עצי היער. בסוף השבוע מגיעות משפחות עם סלי נצרים כדי ללקט פטריות ולהירגע. השלווה והשקט הם "מכחישי השואה" הגדולים ביותר. מי שאינו מכיר את סיפורו של המקום לא יעלה בדמיונו מה עוללו מי שהחשיבו עצמם כגזע עליון לאלו שנתפסו על ידם כ"תת-אדם".

פטריות היער

איש מהאסירים, שעבדו בלאגר 3, בו היה ממוקם מבנה תאי הגז, לא שרד והאזור עצמו היה סגור ומסוגר. זו הסיבה שעדיין היום קיימים פערי מידע היכן בדיוק היה מבנה תאי הגז, מה היה גודלו, כמה תאים היו בו ומה הייתה תכולתם.

יורם חיימי וויטק מזורק

בשנת 2007 יזם הארכיאולוג יורם חיימי מאוניברסיטת בן גוריון, ששניים מדודיו מצאו את מותם במחנה סוביבור, חפירות ארכיאולוגיות באתר המחנה. מטרת החפירות לאתר את שרידי מבנה תאי הגז של המחנה. החפירות באתר מבוצעות בשיתוף פעולה עם וויטק מזורק (Wojciech Mazurek) ארכיאולוג פולני ומארק באם (Marek Bem) מוזיאון סוביבור. עונת החפירות הראשונה הייתה בשנת 2007. ביולי 2008 נערכו באתר בדיקות באמצעות רדאר חודר קרקע כדי לזהות אזורים, בהם

יש ריכוזי מתכת או בטון גדולים. שם, ככל הנראה, יש סיכוי גדול יותר למצוא את תאי הגז. בוצע מיפוי G.P.S וצילומים של האתר כיום, באמצעות בלון שהופרח מעליו. המיפוי נועד לאפשר להתאים את צילומי האוויר ממאי 1944 לשטח היום. באוקטובר 2009 נערכה עונת החפירות השנייה ובין ה-20 בספטמבר וה-3 באוקטובר 2010 עונת החפירות השלישית.

בחפירות נטלו חלק שני הארכיאולוגים, יורם וויטק, עשרה פולנים, כפריים מעיירה סוביבור וחמישה מתנדבים מישראל. על אף מחסום השפה נוצרו קשרי ידידות עם המקומיים; אנשים פשוטים וחמים, מסבירי פנים.

צוות החפירות – אוקטובר 2010

שיטת העבודה וממצאים

האזור, המתוכנן לחפירה, מחולק לריבועים. אורך צלע של ריבוע חמישה מטרים. "מגלחים" את השכבה העליונה, שהיא בוצית ומכילה טחב של עצים, עד שמגיעים

לאדמת היסוד. בסוביבור זוהי אדמה חולית בצבע צהבהב. העומק הממוצע של החפירה כ-40 ס"מ. את החול, שצבעו אפור, מסננים כדי לאתר ממצאים. כשמגיעים לאדמת היסוד לפעמים נתקלים בקטעים אפורים שמעידים על "התערבות אנושית", כגון: חפירה לצורך קיבוע

עמודים. אזורים אלו מוגדרים בשפה המקצועית "אובייקטים". כל אובייקט מתועד ואז מבצעים חפירת חתך של האובייקט כדי ללמוד על עומקו.

אזור החפירות הפעם היה בגבול שבין לאגר 2, אזור ההתפשטות ולאגר 3, אזור ההשמדה. באתר החפירות נמצאו 172 אובייקטים מתוכם זהו מעל ל-50 עמודים; 25 זוגות במרחק 1.7 מטר זה מזה, המרחק בין זוג אחד לשני 3 מטרים. טור הבורות נמשך לאורך כ-75

מטרים. עקב סיום העבודות לא ניתן היום להעריך מה האורך הסופי ולהיכן הם מובילים. האם זאת תשתית של גדר או תשתית הקשורה למסילת הברזל, שהובילה גופות לבורות הקבורה? אני מניח שמיפוי וניתוח הממצאים יסייעו לפתור את התעלומה.

תוך כדי החפירות נמצאו : תליון שבצידו האחד האותיות העבריות שדי ומצידו השני השם חנה בלועזית, מטבעות מפולין, הולנד, אוסטריה, צרפת וצ'כוסלובקיה. נמצאו צרור מפתחות, חלקי מתכת שונים ובין השאר יתדות מתכת, המשמשות לקיבוע מסילות ברזל, ו...שלוש שיני זהב ופלטת שיניים. השיניים המחישו יותר מכל עבורי, שאין זה חלום, כן, אנחנו חופרים בסוביבור, מקום בו נרצחו אנשים בתאי גז ולאחר מותם עקרו את שיני הזהב שלהם.

סינון חפצים

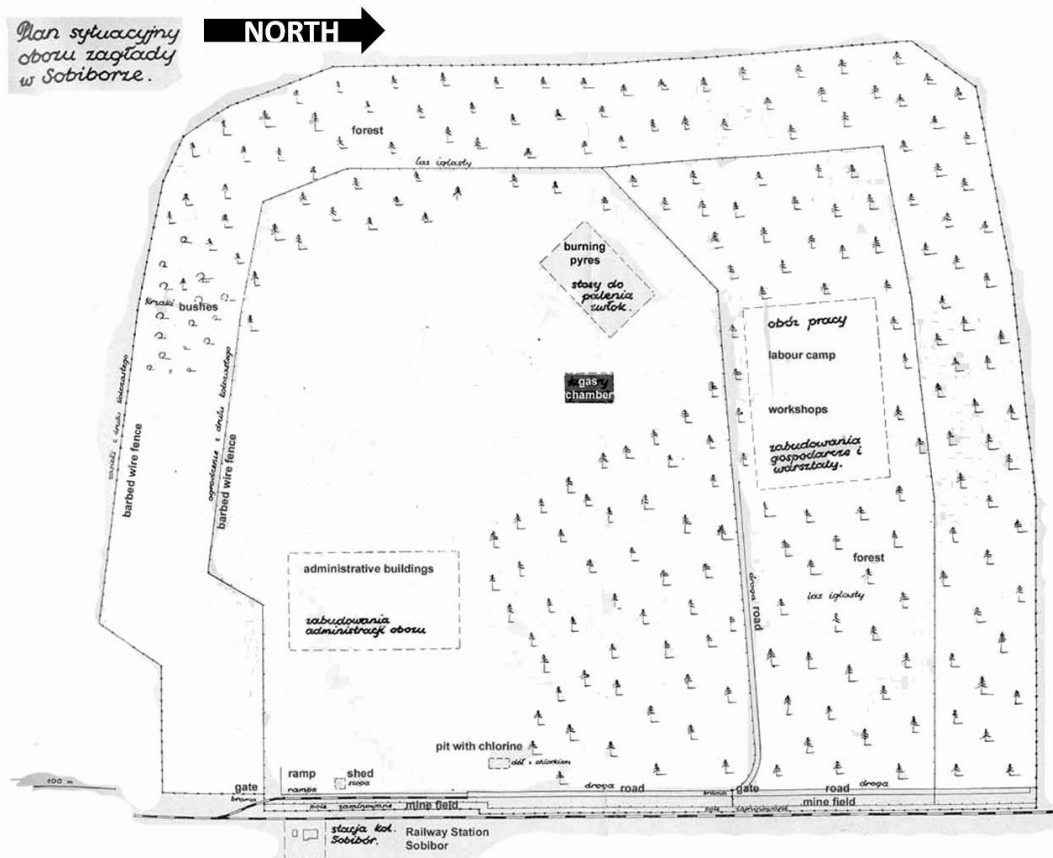
ממצאי החפירות

סוגיות פתוחות הנוגעות למבנה המחנה

מיקום מבנה תאי הגז - זו למעשה מטרת החפירות: לאתר את המיקום, את גודלו של המבנה, את גודל התאים ותכולתם. ברחבי האתר פזורות מפות התמצאות של המחנה עם ציון מיקום המפה. ניתן לומר בוודאות, כי מיקום מבנה תאי הגז על המפה שגוי. נוצר הרושם מהכתבה, שפורסמה בתוכנית "עובדה", כי "העמודים" שנמצאו בחפירות 2009 הם היסודות של מבנה תאי הגז. בשלב זה אין הוכחות חד משמעיות לכך.

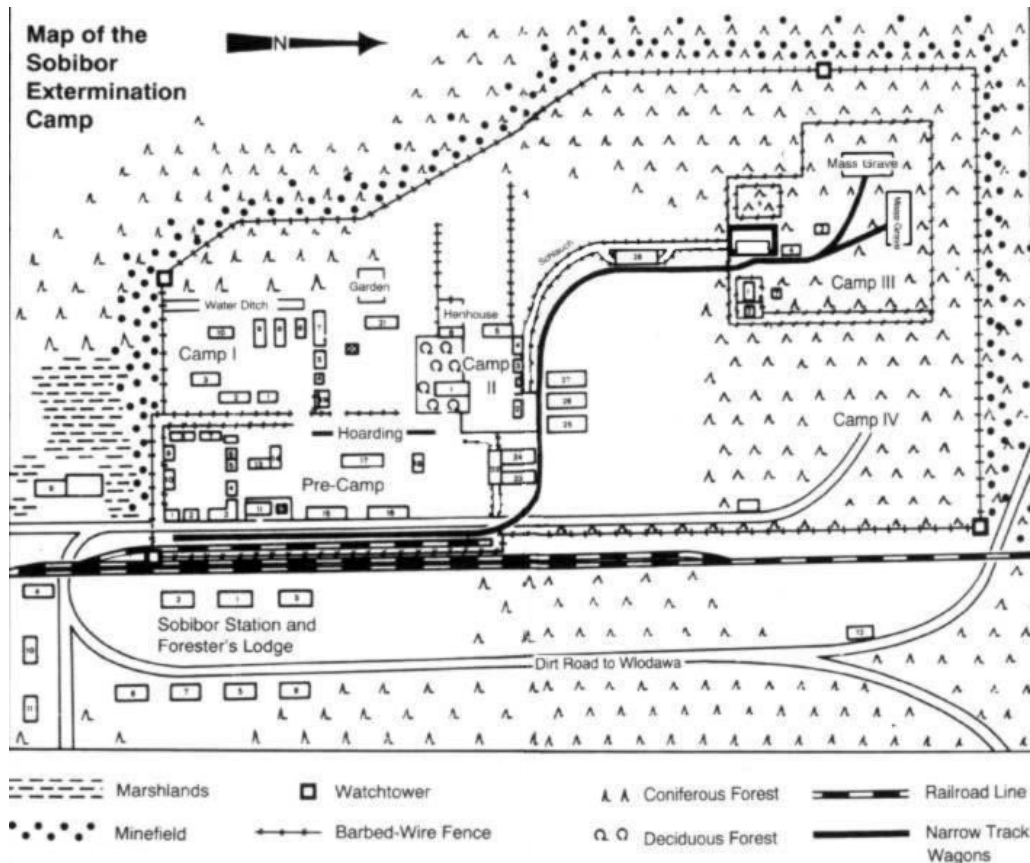
מיקומו של לאגר 4 - ב-5 ביולי 1943 הנחה הימלר להסב את סוביבור למחנה ריכוז, במטרה לאחסן בו תחמושת שלל סובייטית. בעקבות ההנחיה הוחל בבניית לאגר 4, ובו צריפים ובונקרים לאחסון נשק. הגרמנים קראו לאתר האחסון גם בשם "המחנה הצפוני".

המפה הראשונה של מבנה המחנה המשוער שורטטה על ידי וועדה היסטורית פולנית לחקירת פשעי הגרמנים בפולין (Central Commission for investigation of German crimes in Poland), שביקרה באתר ב-1947. על פי תרשים המחנה, כפי שתועד על ידי הוועדה, לאגר 4 היה צפוני ללאגר 3.

מפת הוועדה הפולנית

ב-1962 שרטט אריק באוור (Erich Bauer), שהיה מפקד לאגר 3, תרשים של המחנה. תרשים זה הוצג במשפט האגן (Hagen) בשנת 1965. על פי התרשים היה לאגר 4 בחלק הצפון מזרחי של המחנה.

המפה ששורטטה ע"י באוור

בכל התרשימים האחרים, ששורטטו אחרי 1965, כולל זה של אלכסנדר פיצ'רסקי (Alexander Pechersky), מי שהיה מתכנן ומפקד הבריחה, ממוקם לאגר 4 בפינה הצפון מזרחית של המחנה. פיצ'רסקי הגיע לסוביבור ב-23 בספטמבר 1943. בעדותו מספר פיצ'רסקי: "הובלנו למקום המכונה "המחנה הצפוני" שהיה עדיין בשלבי בנייה. היו שם תשעה צריפים כמעט בנויים". בשטח הצפון מזרחי של המחנה יש כיום קרחת יער בקוטר של כ-30 מטר ובמרכזה בור גדול שבו, ככל הנראה, רוכזה הפסולת של המחנה במהלך פירוקו. הגישה לאזור זה, שהיה אמור להיות אזור אחסון נשק, קשה. קשה לראות היכן הצליחו להקים תשעה צריפים ותשתית לאחסון נשק. מנגד, לעובדה שפיצ'רסקי עבד במחנה, וכמי שהיה איש צבא והאחראי על תכנון הבריחה, אני נותן משקל רב לתרשים שלו. יורם חיימי נותן משקל רב לתרשים של הוועדה ההיסטורית הפולנית, שהגיעה למקום מיד לאחר סיום המלחמה, ולצילום אווירי משנת 1944 ובו ניתן לראות תשתית של אזור אחסון בחלק הצפוני של המחנה.

סיכום

שישים ושש שנים לאחר הבריחה מסוביבור עדין יש נושאים פתוחים הנוגעים למבנה המחנה, בדגש על מיקומו של מבנה תאי הגז, גודלו ותכולתו ולמיקומו של לאגר 4. החפירות הארכיאולוגיות המתקיימות החל משנת 2007 אולי ישפכו אור חדש וישלימו את החסר.

התרשמתי, שבאתר מיעוט של מבקרים וחבל. בשדרת הזיכרון יש מקום להנצחתם של נספים נוספים. המעוניינים יכולים לפנות ישירות למנהל האתר, מר מארק באם, לכתובת דואר אלקטרוני: mplw@wp.pl.

יש בכוונת ממשלות פולין, ישראל, הולנד וסלובקיה להקים במקום מוזיאון בעלות של שמונה מיליון יורו ובהשתתפות שווה של כל אחת מהמדינות. במוזיאון יוצגו כל הממצאים, שנמצאו בחפירות הארכיאולוגיות, וסיפורו של המחנה. יש לקוות שאז יפקדו את האתר מבקרים רבים יותר.